

Preprečiti narodnostno odtujevanje

Naš manjšinski vsakdanjik — nevarnosti, razpletanje in perspektive (I)

Janko
Jeri

»Blažen tisti, ki ničesar ne pričakuje, saj tako ne bo nikoli razočaran,« je več kot pred poltretjim stoletjem pisal angleški pesnik in kritik Alexander Pope prijatelju Gayu. Nekaj pa sem leta 1984 le pričakoval, da se ne bosta več ponavljala tisto nerвозno, nestrpno in v bistvu egoistično razgrajanje in preperela puhlost iz, denimo, let 1945, 1946, pa 1952 in 1953 v Trstu in narodnostno mešanih obmejnih predelih, saj te šovinistične frustracije predvsem notranje siromašijo tiste, ki to počenjajo. Dobro, takrat je šlo za prelomne odločitve — za ozemeljsko kosaanje, za nove mejne črte (v prvem primeru za novo razmejitve, ki je bila za Italijo posledica izgubljene vojne leta 1943 in 1945, in v drugem za razdelitev nekdanjega Svobodnega tržaškega ozemlja). Nedavno, 1. aprila letos pa so se naši potomci, mlada generacija »elektronike in punka« na uglednem tržaškem liceju *Oberdan* zaganjali proti svobodni uporabi materinščine v javnosti svojih slovenskih someščanov. Skupina dijakov je namreč poizkušala »zasesti« šolo in je organizirala celo tajne volitve, na katerih so s 194 glasovi zmagali nasprotniki dvojezičnosti. Sicer pa je bila šola zaprta zavoljo popravil v telovadnici in torej »patriotični« nadebudneži niso imeli kaj bolj pametnega početi. Ponavljanje, ki pa je z moralne, čisto humane plati vendarle, splošno vzeto, strah zbujujoče. Čisto po naključju sem se ob tem spomnil na razmišljanje tržaškega pesnika Biagia Marina 19. novembra 1970 na srečanju »Združenja Tržačanov in Goričanov« (Associazione dei triestini e goriziani) v Rimu, ko je za konec ponovil misel avtorja knjige *Il mio Carso* Scipia Slataperja (padel je kot resnični italijanski domoljub, star komaj sedemindvajset let, med prvo svetovno vojno leta 1915 na Podgori), »da je vprašanje kulture bistvenega pomena za Trst« (il problema della cultura è fondamentale per Trieste). Vsem, ki nam je zares pri srcu odkrito (brez zadnjih namenov) prijateljsko sodelovanje ob taki (tudi v notranjih, intimnih razpoloženjih) vedno bolj odprti meji, to sem zapisal in zdaj podčrtujem, pred sedemnajstimi leti prav v uvodniku *Sodobnosti* (št. 4, 1967), je plemenita, nenehna obojestranska dolžnost, da se ne ustrašimo težav in v kali zatremo te, tudi za splošni mir nevarne naklepe, ko skušajo hinavsko vnovič zanetiti bakle ali kresove preživelih ujnov, »jadranskih« ali podobnih strasti. Nič ne de, »če nam bo pri krčenju te gošče zakravela tudi roka«, kakor je občutil glede teh razpotij že omenjeni Scipio Slataper. Na rimskem posvetu leta 1970 so podobno v različnih inačicah mislili kot Biagio Marin tudi drugi ugledni udeleženci: Ugo La Malfa, Diego Guiccardi, Francesco Forte, Corrado Belci, Gaetano Cortesi, Giulio Andreotti, Camillo Ripamonti, Marcello

Spaccini in Michele Martina (izmed zadnjih dveh je bil prvi tržaški, drugi pa takratni goriški župan). Njihova vrednotenja, predvidevanja so se gibala od političnih do gospodarskih in kulturnih in seveda jugoslovansko-italijanskih odnosov. Zapisana pa so v reviji *Itinerari* (pod skupnim naslovom »Triestini e no«), ki jo urejuje Francesco C. Rosi. Naj le zavoljo kronologije naših medsebojnih stikov pripišem, da je bil Rossi pred sklenitvijo osimskih sporazumov tudi v Ljubljani, kjer se je med drugim z našimi intelektualci pogovarjal, kaj sodijo o »dokončni razmejitvi« (bil je takrat tudi pri meni na Inštitutu za narodnostna vprašanja, na katerem sem dvaindvajset let vodil oddelek za zahodno mejo). K meni pa ga je napotil profesor Rudi Kyovsky. Naj sklenem ta del teh razglabljanj s citatom iz uvodne besede Giuseppe Longa (*La Jugoslavia oggi*, Milano 1969), ko se sklicuje na Mazzinija, Sforzo in Einaudija (po zadnji vojni je bil ta mednarodno ugledni ekonomist tudi predsednik italijanske republike) in poudarja, da je poglobitna modrost spoznati lastne sosedse. Sicer pa ima uvodnik naslov »Conoscersi meglio« (spoznajmo se bolje).

Nekateri pa še danes tik ob meji ne mislijo tako: v *Primorskem* sem 5. aprila letos na prvi strani med drugim prebral, da so Slovenci še vedno kamen spotike med Listo za Trst (njen »zgodovinski« leader Manlio Cecovini in med šeststransko koalicijo, ki si že nekaj tednov zama prizadevata za sestavo trdnih večin v tržaških izvoljenih svetih. Nikakor se namreč ne morejo sporazumeti o odstavku o slovenski narodnostni skupnosti, ki pravi, da si bosta občina in pokrajina prizadevali za zaščito Slovencev, »ki pa mora upoštevati na enakopravni ravni pravico vseh komponent tukajšnje skupnosti ob spoštovanju njihove vloge in njihove prisotnosti.« Ta skrajno nejasen in dvoumen stavek, komentira *Primorski dnevnik*, ki v bistvu ne izključuje možnosti o *preštevanju manjšine* (podčrtal J. J.) je torej za »melonarje« preveč radikalen in zato ne morejo vanj privoliti (konec citata iz *Primorskega dnevnika*). Za vzporeditev naj navedem, da je Manlio Cecovini leta 1977 ubiral vsaj nekolikanj drugačne strune (tretja izdaja njegove knjige »Discorso di un Triestino agli Italiani«), ko je na primer o Krasu in v osimskem sporazumu (1975) predvideni prosti coni pisal, da so sicer Slovenci politično razdeljeni med bele in komuniste, vendar mislim, da bodo v tem primeru prispevali, tako je ocenjeval, k boju, »da bi ohranili svoje domačije, zemljo in gozdove in tako preprečili, da bi se spremenili v množico nerodnežev, ki bi bili prisiljeni živeti v predmestju, izkoreninjenem iz njihovega (podčrtal J. J.) Krasa.« Kako milostno in blagohotno po vseh enklavah na stotisočih kvadratnih metrov njihove zemlje, katere so v slovensko narodno telo po zadnji vojni zarezali z naklepnim razlašanjem! Res, da so zdaj v nekaterih predmestnih frakcijah tržaške občine dopuščeni tudi dvojezični napisi, celo na vojaške nabore pozivajo dvojezično, vendar to velja samo za Kras, medtem ko ni niti misliti, da bi utegnili enako ravnati, denimo, v Barkovljah ali pri Svetem Jakobu. In po vseh brazgotinah in ranah narodnostnega odtujevanja, ki se niso zacelile, marveč se še danes poglabljajo in množijo (toda o tem pozneje). Kako sicer presojati pojav tržaških »melonarjev« (tako jih imenujejo tržaški pristaniški težaki, pa tudi politični nasprotniki). Priznati moram, da ubežnike zvečine iz demokrščanskih vrst in drugih meščanskih strank že zavoljo »primera Hreščak« (1965), ko je bil slednji izvoljen v tržaški občinski odbor, nisem podcenjeval. Pričakoval pa nisem, da bodo po Osimu zbrali kar petinšestdeset tisoč

podpisov. Glasovati v zagrjnjeni volilni kabini je bržkone nekaj drugega, kot se javno, pred očmi vseh podpisovati na nekakšno javno listino. Ne glede na »habsburško-terezijanske« pridobitniške tradicije množice tržaških prekupčevalcev in celotnega ceha raznovrstnih gospodarskih »operaterjev« pogostokrat brez pisalne mize in le z aktovko pod pazduho, je ta fenomen svojstven, nekakšna čudna mešanica kvalunkvističnega političnega izsiljevanja osrednjih rimskih organov in špekulacij. Pripadniki Cecovinijeve filozofije in stranke namreč zavestno ne priznavajo zgodovinskega dejstva, kakor ga je opredelil glavni italijanski izvedenec za »julijska vprašanja« pokojni profesor Carlo Schiffrer, ko je na straneh revije *Trieste* (št. 73/1966) med drugim presodil, »da ni bil Trst tisti, ki si je pridobil zaledje (retrotterra), marveč je nasprotno zaledje v določenem trenutku svojega razvoja ustvarilo pristanišče.« Moramo pač upoštevati takratni čas, ko je v svojem sedmem tržaškem predavanju v zadnjem letu prve svetovne vojne (20. aprila 1918) naš bard Ivan Cankar prisposobil: »Ljubljana je srce Slovenije, Trst pa so njena pljuča«, in tako ponazoril izredno pomembno vlogo neposrednega slovenskega zaledja za Trst. To, kar zdaj splošno zganjajo Cecovinijevi privrženci, pa so, blago povedano, cepitve ideologije »izgubljenih iluzij«. Namreč še vedno kot pribita drži dilema, ki jo je naglasil Aleš Bebler, ko je 17. septembra 1946 na mirovni konferenci v Parizu utemeljeval osnutke mejne zasnove med Jugoslavijo in Svobodnim tržaškim ozemljem: Kolikor bi želeli napraviti Trst »neodvisen« od jugoslovanskega zaledja, ni drugega izhoda, kot »da se Trst preseli tja, kjer so Benetke, ali pa da se Jugoslavija odmakne za nekaj sto kilometrov od Trsta.«

Zdaj pa se vrnimo k temi asimilacije. Kaj nam venomer pušča kri? Čeravno se res ne strinjam z prenekatero politično-manjšinsko izpeljanko Borisa Pahorja, je zanimivo njegovo vrednotenje (Tržaški mozaik, Ljubljana 1983): »Ko smo bili na tem, da si jo (narodno zavest — op. J. J.) v začetku tega stoletja počasi utrdimo, je prišlo leto osemnajsto in nas zbil kot toča vinograd. Seveda smo se uprli in upirali, za časa druge svetovne vojne tako korenito, da sami sebi nismo verjeli. A to je bil silovit izbruh, divje razdajanje. Trezna presoja bi morala priti potem v času, ko je orožje utihnilo. A namesto potrebne zbranosti nas spet ogrožajo same zasede; namesto dobrega zavetja, kjer bi se lahko oddahnili, smo spet izpostavljeni rezkemu prepihu. In vendar. Vendar bi morali vzeti v roke predvsem knjigo zgodovine.« Boris Pahor ima občutek za te kompleksne in tudi dejansko občutljive odenke »slovenske poti« v italijanstvo kar precejšnjega števila narodnostno labilnih nekdanjih slovenskih sopotnikov. Spričo sem ter tja tudi presenetljivo neprijetnih izkušenj se mi zdi vredno vnovič ponoviti (Sodobnost, št. 12, 1966), da namreč polresnice niso nikjer (tu mislim na stvarno manjšinske tematike, vključujoč odnose med tako imenovano italijansko večino in avtohtonim slovenskim prebivalstvom) tako malodušno obremenjene kot prav na notranjem, še po svojih človeških sestavinah tako razlikujočem se manjšinskem torišču. Kolikor za sedaj odpišemo druge vidike, gre pri raziskovanju narodnostne alienacije za naglavno vprašanje *dognanosti*, kar že samo po sebi izključuje vtikanje glave v pesek. Torej je nujno potrpežljivo, skrbno in zares *nepristransko* (podčrtal J. J.) iskanje prave resnice, nenehno dejansko strokovno raziskovanje vseh manjšinskih komponent od povsem materialnih strani, političnih, gospodarskih, socioloških in kulturnih elementov do sedanje stopnje narod-

nostne zakoreninjenosti in zavednosti, jezikovno-kulturne prizadetosti in vne me pa do krhkih, vendar pogosto sila pomenljivih psiholoških, neposrednih in posrednih frustracij »manjšinca« in še drugih sorodnih odtenkov. To sem povprek povzel po eseju *Dejstva, vzburljanja, procesi*, ki sem ga objavil v Sodobnosti leta 1968.

Z urednikom te revije Cirilom Zlobcem sva zasnovala tudi nekaj anket o perečih vprašanih našega zahodnega zamejskega slovenstva. Z mirno roko lahko pripišemo, da je ta naša, včasih so jo imenovali osrednja slovenska kulturna revija anticipirala mnoga stališča, ki so se izkazala za pravilna in so jih pozneje tako ali drugače povzeli tudi drugi. Glede tega ni mogoče sprenevedanje, saj napisano ostane, *sine tra et studio*, kakor so vedeli že stari Rimljani. Prva anketa je bila objavljena v št. 8—9, 1969 in je vsebovala dve vprašanji: 1. *Kako vrednotite narodnostne razmere (v kakšnem obsegu in obliki se danes manifestira asimilacijski proces) in kaj po vaši sodbi poglobitno ovira skladen razvoj slovenske narodnostne skupnosti v Italiji?* 2. *Doslej je bil sprejet le en poseben ukrep v prid slovenski manjšini, in sicer zakon za šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem (1961), čeprav ima osrednji zakonodajalec že sorazmerno dokaj razvejano prakso glede tega, upoštevajoč sedanjo stopnjo veljavnega posebnega narodnostnega varstva za francosko manjšino v Dolini Aoste in nemško na Južnem Tirolskem. Ali si posebno zaščito zamišljate kot en sam organski zakon ali kot skupek ustreznih norm? Katerim ukrepom bi dali prednost in kaj bi ta zaščita vsebinsko predvsem zajela?* Odgovarjali so po abecednem redu: književnik Filibert Benedetič; Lojze Berce, odgovorni urednik tednika Gospodarstvo iz Trsta; Lavo Čermelj, znanstveni delavec in — naj tu iz spoštovanja do pokojnika pripišem — izredno zaslužen za razvoj naše manjšinske vede; Janko Jeri, takrat višji znanstveni sodelavec; Črtomir Kolenc, nekdanji izvedenec v mešanem jugoslovansko-italijanskem odboru za izvajanje Posebnega statuta (priloge II londonske spomenice o soglasju iz leta 1954); Gorazd Kušej, akademik in profesor za primerjalno ustavno pravo; Stanko Peterin, profesor za mednarodno javno pravo; Boris Race, takrat član predsedstva in sedanji predsednik SKGZ iz Trsta; Stanislav Renko, takrat odgovorni urednik Primorskega dnevnika; Albin Škerk, takrat poslanec (izvoljen na listi KPI) v italijanskem parlamentu; Drago Štoka, takrat in zdaj deželni svetovalec (izvoljen na listi Slovenske skupnosti) v Furlaniji-Juljski krajini, in Frane Tončič, doyen slovenskih zamejskih pravnikov in takratni predsednik društva »Pravnik« iz Trsta. Izpustil sem znanstvene in akademske naslove anketiranih, pomembni so njihovi odgovori in še to — sestava je bila ne glede na pomanjkljivosti vendarle dokaj reprezentativna v vseh pogledih.

Tako je na primer Benedetič med drugim menil, »da slovenska nacionalna skupnost, živeča v mejah republike Italije, ne sodi v diasporo pretresljivega procesa emigracije, marveč je živi del tistega enotnega procesa, ki pogojuje evolucijo matičnega rodu . . . integracija lahko izhaja samo iz humanističnih načel, ki slonijo na vrednotah svobodnega razvoja bitnostnih interesov posameznih kulturnih prostorov, označenih po etnosu in ne po polisu. Zato je torej obravnava slovenske nacionalne skupnosti zunaj konteksta enotnega slovenskega kulturnega prostora popolnoma zgrešena.« To je sicer značilen drobec iz njegovega takratnega izvajanja. V Ljubljani 15. februarja

letos, ko se je kot član enotne slovenske delegacije udeležil pogovora (pobuda Inštituta za narodnostna vprašanja) v klubu delegatov s kvalificiranimi predstavniki matične javnosti o sedanjem aktualnem trenutku Slovencev v Italiji, je med drugim razvil zelo zanimivo lestvico padcev in vzponov sodobne zamejske slovenske narodnostne zavesti ob barviti ilustraciji razlogov, zakaj do tega prihaja. Nekaj sem si skiciral v notes, vendar bom o tem še z njim ob priložnosti podrobneje razmišljal. Za Berceta je bila najbolj učinkovit asimilator tovarna: »Delavec, ki se iz tovarne vrača v neslovensko naselje, se kmalu odtuji in ga pred asimilacijo ne reši nobena ideologija. Nimamo delavstva, ki bi se lahko strokovno izobrazilo v slovenskem jeziku . . . Neprimerno bolj odporen je kmet na svoji zemlji, ki dela in živi v domačem okolju. Na Tržaškem imamo samo še okrog 900 kmečkih družin, ki živijo samo od obdelave zemlje, a tisočem je kmetijstvo poklic ali jim daje postranski zaslužek. Povsem slovenska so še naselja v mejnem pasu, medtem ko se prebivalstvo devinsko-nabrežinske občine (tako je bilo takrat op. J.J.) po narodnosti deli na polovico, a na Opčine se je po vojni doselilo k 2500 domačim prebivalcem čez 4500 Istranov. Industrializacija, ki odjeda našo kmečko posest in razbija strnjeno naših naselij, je za narodnostni obstoj po vsem tem pogubna . . . Novih površin zemlje ne zahteva samo tovarna, temveč tudi graditev infrastrukture (prometnih zvez, kanalizacije in tako dalje), ki so industrijskim podjetjem nujno potrebne.« Naj za konec teh strokovno fundiranih gospodarskih razmišljanj navedem primer, ki ga je omenil, in sicer: Takratna graditev samih rezervoarjev za naftovod Trst—Ingolstadt in tovarne FIAT — Grandi motori v Boljuncu je dolinski občini odnesla 900 tisoč in 700 tisoč kvadratnih metrov rodovitne zemlje in estetsko pokvarila enega izmed najlepših predelov tik za mestom. Sicer pa so po Bercetovem vrednotenju »Slovenci tudi zavoljo svojega tranzitnega položaja izpostavljeni veliki nevarnosti. Naša zemljiška posest obdaja Trst (že iz srednjega veka, ko je bil nepomembno ribiško naselje — pripomba J. J.) kot ozek obroč, skozi katerega vodijo iz zaledja vse prometne žile (cestne in železniške) v mednarodno trgovinsko in pomorsko središče ter tako sekajo narodni organizem. Ob dovodni prometni žili iz notranjosti Italije (od stare avstrijsko-italijanske meje) se asimilacijski pas naglo širi proti Trstu skozi devinsko-nabrežinsko občino ter ima že močno oporo v »istrskih naseljih« — v Štivanu, Sv. Križu in na Proseku. Asimilaciji je torej najbolj izpostavljen ta, s Slovenci naseljeni predel, ki je stoletja ločil »tržaško Italijanstvo« od italijanskega etničnega telesa, a hkrati še danes veže tržaške in goriške Slovence. Prav ta ozemeljski pas pa je tudi s turističnega vidika najbolj zanimiv.« Tudi za Lava Čermelja je teritorialna asimilacija tista, ki, žal, stalno napreduje. Z dolgim vencem naselij za ezule, ki segajo od Miljskega zaliva do Sosljana, so močno zrahljali nekdanje strnjeno slovensko ozemlje. »Industrijsko območje,« nadalje med drugim ugotavlja Čermelj, »v Žavljah pa se je močno zajedlo v zaledje in potisnilo Slovence daleč nazaj. Tudi turistična mreža je storila svoje.« Podatki o vpisu v šole s slovenskim učnim jezikom, je sodil Črt Kolenc, govorijo v prid tezi (to je bilo tudi takrat dokaj problematično op. J.J.), »da se je asimilacijski proces ustavil, vendar pa (je vseeno dodal) ta kazalec ni povsem zanesljiv, saj npr. ne zajema letnikov, ki so zapustili šolo in nimajo šoloobveznih otrok . . . Zaradi ekonomske stagnacije Trsta in Gorice (danes ni nič drugače) ter takrat popolne nerazvitosti Benečije mnogo mladih ljudi, in

med njimi so seveda tudi Slovenci, odhaja na delo v druge kraje, kjer se jih nemalo naseli za stalno, s tem pa so tudi izgubljeni za našo etnično skupnost.« Kolenc je torej zanimivo in vzročno razlagal dejstva, medtem ko jih je Kušej skušal posplošiti teoretično: »Lahko trdimo, da je danes v svetu, ki hoče veljati za civiliziranega, vsaj idejno premagano stališče, da je narodnostnim skupinam, razlikujočim se od tako imenovanega državnega naroda, po zgodovinski nuji usojeno, da slej ko prej v njem utope, in da bi imela kakršna koli varstva narodnih manjšin le namen olajšati in pospešiti asimilacijski proces in tako pač v bolj humani obliki doseči njihovo izničenje. Za tak preobrat v gledanju na manjšinske narodnostne skupine kot obče vrednote sodobnega človeštva, ki jih je treba ohranjati ne kot nekakšne muzealne zanimivosti, marveč kot samonikle tvorbe in dragocene člene ožjih ali širših bodisi državnih ali mednarodnih skupnosti, ima nedvomno zasluge leninska socialistična nacionalna politika.« Sam pa bi to le dopolnil z opredelitvami Edvarda Kardelja iz leta 1959, ko je med drugim opozarjal, »da manjšine niso zlo, da so del naroda, ki mu gredo specifične funkcije, da so dejavnik zблиževanja in povezovanja narodov, da samoupravljanje spreminja manjšine v sovladajoče narode«, ob izrecnem Kardeljevem poudarku, »da ne moremo različno gledati na probleme naših notranjih manjšin in na probleme naših zunanjih manjšin. Gre za enotno problematiko, ki jo moramo tudi enotno obravnavati.«

Peterin se ustavlja pri manjšinčevi osebnosti: »Narodnostno odtujevanje ne ovira le napredka prizadete narodne skupine, ampak je nezdržljivo z razvijanjem osebnosti, oborožene z znanjem, čustvi in moralno, s spoznavanjem in usvajanjem kulturnih vrednot večinskega in drugih narodov... V najnovejšem času si ti nazori celo utirajo pot v družbi, ki je integracijo štela od nekdanj za svojo prvenstveno nalogo. Staro tezo o talilnem loncu narodov so v ZDA nadomestila sicer nedosledna stališča o kulturnem pluralizmu, o pozitivni integraciji in o tem, da je treba tudi s posebnimi gospodarskimi ukrepi omogočati manjšinam večjo in boljšo navzočnost v akciji. V Italiji se pa odnos do manjšin v slabšem in obenem boljšem razlikuje od navedenega primera.« Dolgoletni predsednik SKGZ Race je sredi vsakdanje manjšinske prakse: »Zavedni in zavestni del slovenskega prebivalstva stori danes malone vse, da bi slovenska narodnostna skupnost v Italiji ostala slovenska, da pa so drugi nasprotni dejavniki veliko močnejši, zaradi česar je plamen, ki greje toplini lomec, še vedno močan... Navzočnost vsemogočnega, agresivnega in organiziranega protislovenskega elementa in blišč tuje civilizacije in kulture je asimilacijski proces pospeševal. Po zadnji vojni se je tem dejavnikom pridružilo še načrtno spreminjanje etnične narave značaja podeželja, urbanizacija Slovencev in podeželja, ki je povzročila opuščanje kmetijskega gospodarstva in znižanje natalitete do skrajne mere. Negativne posledice je imelo tudi širjenje mestnega jedra na predmestja Trsta in Gorice, pa tudi neposredna bližina državne meje je povečala pritisk mesta na prostorsko omejeno podeželje in hkrati *pretrgala nit nenehnega dotoka slovenskega elementa v mesto samo* (podčrtal J.J.).« Deželni svetovalec Štoka je bil v tej anketi izpred petnajstih let nekoliko bolj optimističen: »V konkretnem delu je danes ozračje ugodnejše- končno so Slovincem odprte poti v državne in poldržavne službe ter banke, prav tako dostop v razne komisije, nihče jih ne odpušča iz služb zaradi narodne pripadnosti. Ostaja pa pri tem

odprtih dvoje vprašanj: prvo zadeva nas same, drugo pa italijansko politično oblast . . . asimilacije je toliko, kot jo je navadno pri drugih narodnih manjšinah; ni težko pač naleteti na bojazljivce, egoiste, malodušneže itd., ki jim ne gre v glavo, zakaj bi morali vztrajati v slovenskem taboru. Odpadništvo iz takih vzrokov je bilo v zgodovini vedno nekje zasidrano.« Paleta razlogov, vzrokov, tistih večnih »zakaj« je tudi v teh odgovorih oziroma v drobcih, delih teh odgovorov raznovrstna, poudarki so na različnih vidikih tega narodnostnega, pa tudi obče človeškega odtujanja. Nobenemu razlogu, pa če bi se zdel še tako tehten, ni moč dajati prednosti, stvar je pogostokrat nedorečena, zapletena, ovita v polresnico, kompleksna in trpka.

Nekaj pa je povsem zanesljivo: vsa povojna leta ta krivulja grobo tišči navzdol. Šolstvo je neusmiljeno, resno opozorilo. Oni dan sem prebral poročilo o seji izvršnega odbora SKGZ v Trstu, ko so za najnovejše razdobje ugotovili, da je bilo leto 1980 prava ločnica, saj so začeli po tem letu vpisi v prve razrede osnovnih šol upadati. Za tri leta se je padeč ustalil pri petindvajsetih odstotkih, za prihodnje obdobje treh ali štirih let pa bo še občutnejši, tako da naj bi se po predvidevanju SLORI-ja v letu 1987/88 vpisalo v prve razrede osnovnih šol na Tržaškem in na Goriškem 180 otrok, medtem ko se jih je v letu 1980/81 408 (podčrtal J.J.). Kot eden izmed pobudnikov tega vprašalnika sem za zadnje prihranil svoje takratno pričevanje. Po mojem naj bi šlo v asimilacijskem trendu predvsem za dva medsebojno vzročno povezana pojavi: objektivne okoliščine, silo vsakdanjih razmer, če to tako poenostavim, in za zapleteno področje narodnostnega omahovanja tako imenovanega subjektivnega dejavnika. »Sila razmer« so predvsem najbolj raznoteri otenki gospodarsko-socialne odvisnosti (v sodobnih razmerah so te stvari pogostokrat sila spretno zamaskirane) našega zamejskega človeka in pa recidive bolj ali manj skelečih »zgodovinskih pretresov« (od fašistično-ricinovske dediščine do povojnih mejnih odločitev in kominformskega razkola), pri čemer v oklepaju omenjene etape tudi v glavnem natančno razmejujejo posamezne faze narodnostno odtujevalnega procesa. Tržaški kompromis (1954) je sicer sprožil postopne pozitivnejše premike tudi v miselni nadstavbi . . . So pa še instrumenti, ki »avtomatično« delujejo: na primer sodobna komunikacijska sredstva in, denimo, bogato in izzivalno opremljena italijanska periodika najrazličnejših zvrsti so pomemben zaveznik kulturno in civilizacijsko dinamičnega večinskega naroda pri tem posrednem, v pisan zunanji lesk zavitem vcepljanju drugačnih navad, miselnosti in mentalitete, kot jo prizadeti pozna izza mize domačega ognjišča.« Omenil bi še eno svoje takratno opozorilo: »Sodbe o številčni in gospodarski moči, pa o sedanji socialni strukturi, žal, temeljijo na bolj ali manj podprtih približnih izračunih in spričo tega ni moč dovolj poudariti nujnosti, da bi za začetek ustvarili okostje narodnostnega katastra in zbrali meritorne podatke iz prve roke vsaj za tista območja in področja, ki so usodnega pomena za narodno ohranitev in normalno rast slovenske zamejske skupnosti. Res, to je naporno delo, vendar skoraj tisoč tristo abiturientov, ki so povojna leta zapustili slovenske srednje šole, če omenim le te intelektualne kapacitete in še mnoge druge — vse to je pač dovolj, da je to primarno nalogo mogoče plodno in pošteno uresničiti. Skrajni čas (to je bilo leta 1969) je namreč, da bi se zares čimprej dokopali do strokovno in sicer fundiranega prereza vsaj najbolj v živo žgočih vprašanjih, kamor sodi tudi vprašanje geneze in stopenj (obsega) asimilacije v novejšem razdobju.« Posebej velja dodati, da je bilo od tega v

komaj minulih letih z ustanovitvijo Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) marsikaj postorjenega in marsikatera vrzel zamašena. Prav v četrtek 5. aprila 1984 je SLORI širši javnosti predstavil študijo o stanovanjski politiki tržaške občine kot sestavnega dela boja za ohranitev zemlje. Darko Bratina, ravnatelj ustanove, je opozoril med drugim na njeno kompleksnost. »Raziskava se loteva,« je dejal, »vprašanja uporabe prostora, ki ni stvar samo ene komponente, ki na tem prostoru živi, ampak gre za splošen problem, ki že bolj združuje različne narodnostne skupnosti in ki ga je treba skupno reševati. Pri njeni izdelavi nismo gledali samo z našega zornega kota, čeprav smo prav mi Slovenci ta problem najbolj občutili.« Končal je s predvidevanjem, da je treba misliti tudi za naprej, zaradi česar je skrajni čas, da pogledamo, kakšen bo Trst v letu 2000! In prav ta študija je stimulacija za razpravo o perspektivah urbanističnega razvoja mesta v prihodnjih letih.

V sklepnem delu teh, na našo zahodno mejo ubranih manjšinskih zapisov bomo, to je pač jasno in nujno, odgovorili (seveda upoštevajoč tudi aktualne dogodke) na drugo vprašanje ankete iz leta 1969 in seveda tudi naslednje iz leta 1972, ko sva s Cirilom Zlobcem postavila dve vprašanji: 1. *V zadnjem času je bilo več pobud (zakonska osnutka KPI in PSI, »paket« SKGZ, peticija Slovenske skupnosti, če se omejimo na doslej znane predloge, za celostnejšo (globalno) rešitev odprtih slovenskih narodnostnih vprašanj. Kako vrednotite te pobude, kaj se vam zdi najpomembnejše in kaj bi bilo treba storiti, da bi te pobude čimprej pozitivno uresničili?* in 2. *Kako ocenjujete sedanji narodnostni trenutek in perspektivo v Beneški Sloveniji?*

O vsem tem bo dokumentirano tekla beseda v obljubljenem nadaljevanju: poudarka pa bosta predvsem na dveh stvareh: »naši skupni narodni bolečini — Beneški Sloveniji: razmerah in možnostih za slovensko renanso v teh hribovitih, odmaknjenih predelih, ki ga naseljuje avtohtono slovensko prebivalstvo v videmski pokrajini, in drugič, kako se bo naprej razpletal in končno razpletel nekaj deset let trajajoči boj za sprejem slovenskega zaščitnega zakona v obeh vejah italijanskega parlamenta. Ali bo vlada socialista Bettina Craxija (po vseh že javno objavljenih indiskretnostih njegovega ministra za »dežele« in socialnega demokrata Pierluigija Romite) naposled prišla na (sončen) dan s svojim zakonskim osnutkom in v tem, tako vsaj pričakujemo, skrbno pretehtanem in uravnovešenem besedilu »razgrnila svoje prave karte«, kar naj bi dejansko in pravno storilo konec sedanji stvarni neenakopravnosti in neenakovrednosti slovenskih državljanov ali po italijanski uradni interpretaciji »italijanskih državljanov slovenskega jezika« pred mogočnim obličjem postfašistične, rezistenčne in republikanske ustave (uveljavljene leta 1948). Ko to zaključujem, vem natančneje samo še to, da »slovenskega jezikovnega vprašanja« ne bodo več poizkušali potiskati v skupno Prokrustovo posteljo nedavno (sicer splošno pozitivnega) omišljenega okvirnega zakona (Louis Fortuna) za zaščito »vseh jezikovnih skupnosti« v Italiji.

To pa naj ne bi nikakor počeli na način, da bi praktično ravnanje, praktična politika *ignorirala resnična in stvarna dejstva* (podčrtal J. J.) Namenoma sem še dodal ta nekoliko popoprani aforizem Henryja Adamsa: »Practical politics consists in ignoring facts.«

8. aprila 1984.